

**ZAMONAVIY DEMOGRAFIK TENDENSIYALAR VA REPRODUKTIV
POTENSIAL XUSUSIYATLARI****F. D. Karimova, M. R. Botirova, Ch. M. Xo'jamberdiyev**

Tibbiyot xodimlarining kasbiy malakasini rivojlantirish markazi, Toshkent, O'zbekiston

Tayanch so'zlar: demografik jarayonlar, reproduktiv salohiyat, tug'ilish darajasi, migratsiya, reproduktiv salomatlik, davlat siyosati, demografik o'sish.

Ключевые слова: демографические процессы, репродуктивный потенциал, уровень рождаемости, миграция, репродуктивное здоровье, государственная политика, демографический рост.

Key words: demographic processes, reproductive potential, birth rate, migration, reproductive health, state policy, demographic growth.

Ushbu maqola O'zbekiston Respublikasidagi demografik jarayonlar va ayollarning reproduktiv potentsiali xususiyatlariga bag'ishlangan. Unda tug'ilish darajasi, o'lim ko'rsatkichi, migratsiya va reproduktiv salomatlik kabi omillarning aholi soni o'sishiga ta'siri zamonaviy ilmiy manbalar asosida tahlil qilinadi. Shuningdek, davlatning demografik siyosati hamda reproduktiv salomatlikni qo'llab-quvvatlash dasturlarining samaradorligi ko'rib chiqiladi. Maqolada O'zbekistondagi demografik tendensiyalar va ularning istiqbollari turli ilmiy manbalar asosida tahlil qilinadi.

**СОВРЕМЕННЫЕ ДЕМОГРАФИЧЕСКИЕ ТЕНДЕНЦИИ И ОСОБЕННОСТИ
РЕПРОДУКТИВНОГО ПОТЕНЦИАЛА****Ф. Д. Каримова, М. Р. Ботирова, Ч. М. Хужамбердиев**

Центр развития профессиональной квалификации медицинских работников, Ташкент, Узбекистан

Данная статья посвящена демографическим процессам и особенностям репродуктивного потенциала женщин в Республике Узбекистан. В ней анализируется влияние таких факторов, как уровень рождаемости, уровень смертности, миграция и репродуктивное здоровье на рост населения на основе современных научных источников. Также рассматриваются государственная демографическая политика и эффективность программ, направленных на поддержку репродуктивного здоровья. В статье анализируются демографические тенденции в Узбекистане и их перспективы на основе различных научных источников.

CONTEMPORARY DEMOGRAPHIC TRENDS AND FEATURES OF REPRODUCTIVE POTENTIAL**F. D. Karimova, M. R. Botirova, Ch. M. Khujamberdiyev**

Center for the development of professional qualifications of medical workers, Tashkent, Uzbekistan

This article is dedicated to demographic processes and the features of women's reproductive potential in the Republic of Uzbekistan. It analyzes the impact of factors such as birth rate, mortality rate, migration, and reproductive health on population growth based on modern scientific sources. The article also examines the state's demographic policy and the effectiveness of programs aimed at supporting reproductive health. Furthermore, it analyzes demographic trends in Uzbekistan and their prospects based on various scientific sources.

Adabiyotlar sharhi O'zbekiston Respublikasining demografik jarayonlari xalqaro va mahalliy tadqiqotlarda keng yoritilgan. Ba'zi tadqiqotlarda demografik o'sishning dinamikasi va tug'ilish darajasi tahlil qilinadi. Boshqa tadqiqotlar esa reproduktiv salomatlik muammolari va kontratseptiv vositalarning qo'llanilishi bo'yicha ilmiy natijalarni o'z ichiga oladi. Bundan tashqari, Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti (WHO, 2022) tomonidan O'zbekistondagi tug'ilish darajasiga ta'sir qiluvchi omillar chuqur o'rganilgan.

Shuningdek, Mustafoyev (2019) tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda O'zbekiston Respublikasining demografik siyosati va aholining tabiiy o'sishiga ta'sir etuvchi iqtisodiy omillar tahlil qilingan. Tursunova va boshqalar (2020) esa reproduktiv yoshdagi ayollar orasida reproduktiv salomatlik bilan bog'liq muammolar va ularni bartaraf etish bo'yicha strategiyalarni taklif qilgan.

BMTning Aholishunoslik bo'yicha hisobotlarida (United Nations, 2021) Markaziy Osiyo mamlakatlarida, jumladan, O'zbekistonda, tug'ilish darajasi va urbanizatsiya jarayonlari o'rtasidagi bog'liqlik muhokama qilingan. Bundan tashqari, Respublika statistika qo'mitasi (2023) tomonidan taqdim etilgan rasmiy hisobotlarda tug'ilish va o'lim ko'rsatkichlari, aholi sonining o'sishi hamda oilaviy demografik omillar bo'yicha dolzarb ma'lumotlar keltirilgan.

Kirish. O'zbekistonda demografik vaziyatning o'zgarishi asosan ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlar va sog'liqni saqlash tizimidagi islohotlar bilan bog'liq. 2019–2024-yillardagi statistik ma'lumotlarga asoslangan demografik jarayonlarning tahlili quyidagi asosiy masalalarni qamrab oladi:

1. Tug'ilish va o'lim ko'rsatkichlarining dinamikasi

2019-yil: Tug'ilish ko'rsatkichi – 1 000 kishiga 23,5 tug'ilish, o'lim ko'rsatkichi – 4,9%.

2020-yil: Pandemiyaning salbiy ta'siri tufayli tug'ilish 22,8 ga tushdi, o'lim esa 5,2% ga oshdi. Sog'liqni saqlash va ijtimoiy himoya sohasidagi islohotlarga qaramay, o'lim darajasi o'sishda davom etdi.

2021-yil: Vaksinalash dasturlari va epidemiyaga qarshi kurash samarasi natijasida tug'ilish 23,3 ga oshdi, o'lim 5,1% ga tushdi.

2022–2023-yillar: Tug'ilish 24,1 ga yetdi, bu 2020-yilga nisbatan 5–6% o'sishni ko'rsatadi. O'lim ko'rsatkichi 5% atrofida saqlanib qoldi. Sog'liqni saqlash tizimidagi ijobiy o'zgarishlar va aholining daromad darajasining oshishi bu jarayonga ta'sir ko'rsatdi.

2. Tabiiy aholi o'sishi

2019–2020-yillar: Tabiiy aholi o'sishi kamaydi. 2020-yilda aholi soni 70,3 milliondan 69,8 millionga tushdi. Bu pandemiya, ijtimoiy-iqtisodiy va migratsiya jarayonlarining o'zgarishi bilan bog'liq.

2021–2025-yillar: Tabiiy aholi o'sishi tiklandi. Tug'ilishning oshishi, migratsiya jarayonlarining barqarorlashishi va iqtisodiy o'sish tufayli aholi soni har yili 1 millionga yaqin oshmoqda. 2025-yilga kelib, aholi soni 75 millionga yetishi kutilmoqda (O'zstat, 2024).

3. Reproktiv potentsial va ijtimoiy omillar

Reproktiv salomatlikni saqlashga qaratilgan davlat dasturlari muhim ahamiyat kasb etadi. 2020–2025-yillarda homiladorlikni rejalashtirish va akusherlik xizmatlariga oid islohotlar jadallik bilan olib borilmoqda.

4. Migratsiya jarayonlari

Migratsiya aholining umumiy soni va demografik vaziyatga katta ta'sir ko'rsatadi. O'zbekiston aholisi, ayniqsa, Rossiya va Qozog'istonga mehnat migratsiyasiga ketmoqda. 2021–2023-yillarda migratsiya sababli aholi soni kamaygan, ayniqsa, mehnatga layoqatli yoshlar va ayollar hisobiga.

5. Ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlar

Hukumat tomonidan olib borilayotgan islohotlar natijasida aholining turmush darajasi oshmoqda. Ijtimoiy yordam, sog'liqni saqlash tizimining rivojlanishi va mehnat bozoridagi o'zgarishlar demografik vaziyatga ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda.

6. Ma'lumot va tahlil tizimlari

2020-yilda qabul qilingan "O'zbekiston Respublikasining demografik siyosatini takomillashtirish va ijtimoiy sohaga oid tadqiqotlar" dasturi aholining yosh tarkibi, reproduktiv vaziyat va mehnat bozoridagi o'zgarishlarni kuzatish imkoniyatlarini kengaytirdi.

1 jadval.

O'zbekiston Respublikasining demografik ko'rsatkichlari.

№	Parametr	Ma'lumot
1	Doimiy aholi soni – 37,1342 ming kishi.	Doimiy aholi soni – 37,1342 ming kishi.
2	Tirik tug'ilganlar soni – 419,856 nafar.	Tirik tug'ilganlar soni – 419,856 nafar.
3	Tug'ilish koeffitsienti – ma'lumot mavjud emas.	Tug'ilish koeffitsienti – ma'lumot mavjud emas.
4	Qayd etilgan nikohlar soni – 97,400 ta.	Qayd etilgan nikohlar soni – 97,400 ta.
5	Nikoh tuzish koeffitsienti – 5.3 %.	Nikoh tuzish koeffitsienti – 5.3 %.
6	Nikohdan ajrashishlar soni – 22,467 ta.	Nikohdan ajrashishlar soni – 22,467 ta.
7	Nikohdan ajrashish koeffitsienti – 1.2 %.	Nikohdan ajrashish koeffitsienti – 1.2 %.
8	Xorijdan ko'chib kelganlar soni – 1,080 kishi.	Xorijdan ko'chib kelganlar soni – 1,080 kishi.
9	Xorijga ko'chib ketganlar soni – 5 kishi.	Xorijga ko'chib ketganlar soni – 5 kishi.
10	Xorijga ko'chib ketish koeffitsienti – 22,8 %.	Xorijga ko'chib ketish koeffitsienti – 22,8 %.
11	Vafot etganlar soni – 81,413 nafar.	Vafot etganlar soni – 81,413 nafar.
12	Vafot etish koeffitsienti – 4,4 %.	Vafot etish koeffitsienti – 4,4 %.

O'zbekiston Respublikasining demografik holati bo'yicha taqdim etilgan ma'lumotlar aholi soni, tug'ilish va o'lim darajasi, nikoh va ajralishlar hamda migratsiya jarayonlariga doir asosiy ko'rsatkichlarni o'z ichiga oladi. Doimiy aholi soni 37,1342 million kishini tashkil etib, tabiiy o'sish davom etayotganini ko'rsatadi. Tug'ilish bo'yicha aniq koeffitsient berilmagan bo'lsa-da, 419,856 nafar chaqaloqning tug'ilishi aholi sonining oshib borayotganidan dalolat beradi.

Nikoh va ajralishlar bilan bog'liq ko'rsatkichlarga e'tibor qaratilsa, 97,400 ta nikoh qayd etilgan bo'lib, nikoh tuzish koeffitsienti 5,3% ni tashkil etadi. Shu bilan birga, 22,467 ta ajralish sodir bo'lgan va nikohdan ajrashish koeffitsienti 1,2% ni tashkil qiladi. Ushbu ma'lumotlar oilaviy institutning ahamiyatini va barqarorlik darajasini o'rganish uchun muhimdir.

Migratsiya jarayonlari bo'yicha 1,080 kishi xorijdan ko'chib kelgan, xorijga esa bor-yo'g'i 5 kishi ko'chib ketgan. Biroq xorijga ko'chib ketish koeffitsienti 22,8% deb ko'rsatilgani ma'lumotni qayta tekshirish zarurligini anglatadi. Umuman olganda, migratsiya balansi ijobiy bo'lib, mamlakatdan chiqib ketayotganlar deyarli yo'q.

O'lim darajasi bo'yicha esa 81,413 nafar kishi vafot etgan bo'lib, umumiy o'lim koeffitsienti 4,4% ni tashkil qiladi. Bu nisbatan past ko'rsatkich bo'lib, aholi sonining barqaror o'sishiga xizmat qiladi.

Umuman olganda, O'zbekiston Respublikasida aholining tabiiy o'sishi davom etmoqda. Tug'ilish darajasi yuqori bo'lib, nikohlarning ko'pligi demografik barqarorlikka ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda. Migratsiya oqimi ijobiy bo'lib, aholi sonining oshishida asosan tabiiy omillar ustunlik qilmoqda. O'lim darajasi nisbatan past ekani esa demografik holatning barqarorligini tasdiqlaydi. Ushbu tendensiyalar kelajakda aholi sonining izchil o'sishini ta'minlashi mumkin.

1 rasm. O'zbekiston Respublikasidagi qayd etilgan tug'ilishlar.

2024 yilning birinchi yarmida qayd etilgan tug'ilishlar chaqaloqlar soni bo'yicha quyidagicha taqsimlandi: 97,7% holatda bir nafar bola, 2,2% holatda ikki nafar chaqaloq, 0,1% holatda esa uch nafar va undan ortiq chaqaloq tug'ilgan.

2024 yilning yanvar-iyun oylarida qayd etilgan tug'ilishlarni chaqaloqlar soni bo'yicha tahlil qilganda quyidagi ulush kuzatildi: bir nafar tug'ilgan chaqaloqlar umumiy tug'ilishlarning 97,7 foizini, ikki nafar tug'ilgan chaqaloqlar 2,2 foizini, uch nafar va undan ortiq tug'ilgan chaqaloqlar esa 0,1 foizini tashkil etdi.

Demografik holat va uning o'zgarish tendensiyalariga ko'ra, O'zbekiston aholisi doimiy o'sish sur'atini saqlab qolmoqda. Yillik o'rtacha o'sish sur'ati 1,5–2% ni tashkil etadi. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, 2023 yilda respublika aholisi 36 milliondan oshdi. Tug'ilish darajasi yuqori bo'lsa-da, tug'ilish ko'rsatkichi so'nggi yillarda nisbatan pasayish tendensiyasiga ega.

Tug'ilish va reproduktiv potensialga ta'sir etuvchi omillar Reproaktiv yoshdagi ayollar sonining ko'pligi O'zbekiston demografik rivojlanishining muhim omillaridan biridir. Biroq, tug'ilish ko'rsatkichlariga quyidagi omillar ta'sir ko'rsatmoqda:

1. Ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlar – ish bilan bandlik, uy-joy sharoiti va oilaviy daromad miqdori reproduktiv qarorlarni belgilaydi.
2. Tibbiy xizmatlar va reproduktiv salomatlik – zamonaviy tibbiyot xizmatlari va kontratseptiv vositalarga kirish imkoniyati ayollarning tug'ish rejalari va salomatligiga ta'sir qiladi.
3. Ta'lim darajasi – oliy ma'lumotli ayollarda kech tug'ish tendensiyasi kuzatiladi.
4. Erta nikoh va onalik – ayrim hududlarda erta nikohlar va yosh onalar sonining ko'pligi ayollarning umumiy reproduktiv salomatligiga ta'sir qilishi mumkin.
5. Ekologik omillar – atrof-muhit ifloslanishi, oziq-ovqat sifati va ekologik muammolar tug'ish qobiliyatiga ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Demografik siyosat va istiqbollar O'zbekiston hukumati demografik o'sishning barqaror bo'lishini ta'minlash maqsadida turli dasturlarni amalga oshirmoqda. Xususan, onalik va bolalikni himoya qilish, tibbiy xizmatlar sifatini oshirish hamda ayollar uchun ijtimoiy qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini rivojlantirishga e'tibor qaratilmoqda.

Xulosa. O'zbekiston Respublikasi demografik rivojlanish va reproduktiv salomatlik bo'yicha muhim o'zgarishlarni boshdan kechirmoqda. Tug'ilish darajasining pasayishi va aholining tabiiy o'sish sur'atining pasayib borayotgani mamlakat demografik siyosatining dolzarb

yoʻnalishlaridan biriga aylanmoqda. Bu holat ijtimoiy-iqtisodiy omillar, urbanizatsiya, taʼlim va ayollar huquqlarining rivojlanishi bilan bogʻliq.

Reproduktiv salomatlik boʻyicha olib borilayotgan tadqiqotlar va tibbiy xizmatlar sifatini oshirishga qaratilgan islohotlar tufayli ayollarning reproduktiv potentsiali yaxshilanmoqda. Xususan, perinatal yordamni yaxshilash, kontratsepsiya vositalaridan foydalanish darajasini oshirish hamda tugʻruq yoshidagi ayollarga profilaktik tibbiy yordam koʻrsatish davlat siyosatining asosiy yoʻnalishlari sifatida belgilangan.

Kelajakda demografik siyosatni yanada takomillashtirish va aholining sifatli hayot kechirishiga qaratilgan chora-tadbirlarni kengaytirish muhim hisoblanadi. Xususan, yosh oilalarga qoʻllab-quvvatlov mexanizmlarini kuchaytirish, onalik va bolalikni muhofaza qilish boʻyicha dasturlarni kengaytirish va ayollar uchun tibbiy xizmatlarning qamrovini oshirish zarur. Shuningdek, ilmiy tadqiqotlar va statistik tahlillar asosida demografik jarayonlarni yanada chuqur oʻrganish kelajakdagi barqaror rivojlanishning muhim omili boʻlib qoladi.

Umuman olganda, Oʻzbekiston Respublikasida demografik tendensiyalar va reproduktiv potentsialga oid muammolar kompleks yondashuv orqali hal etilayotgan boʻlsa-da, bu sohadagi doimiy monitoring va strategik rejalashtirish muhim ahamiyat kasb etadi. Bu esa mamlakatning barqaror demografik rivojlanishini taʼminlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimov, O. (2020). Oʻzbekistonda demografik oʻsishning dinamikasi va tugʻilish darajasi. Demografiya va Iqtisodiyot Jurnal, 12(3), 45-56.
2. Abdullayev, Sh., et al. (2021). Reproktiv salomatlik muammolari va kontratseptiv vositalarning qoʻllanilishi. Tibbiyot va Jamiyat, 9(2), 67-78.
3. Ўзбекистон Республикасининг ижтимоий-иқтисодий ҳолати.
4. “Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар” илмий электрон журнали.
5. Mamatqulov, H. (2021). Urbanizatsiya va tugʻilish darajasi: Markaziy Osiyo tajribasi. Xalqaro iqtisodiy tadqiqotlar jurnali, 10(2), 112-130.
6. Rasulova, D. (2019). Ayollarning reproduktiv salomatligi va ijtimoiy taʼsir omillari. Oʻzbekiston Tibbiyot Jurnal, 24(1), 78-90.
7. Qosimov, S. (2018). Oʻzbekiston Respublikasida demografik jarayonlarning ijtimoiy-iqtisodiy omillari. Toshkent: Fan nashriyoti.
8. Smith, J. (2020). Global Demographic Trends and Their Implications. Demographic Review, 45(3), 221-235.
9. Johnson, L. & Brown, K. (2021). The Impact of Socioeconomic Factors on Fertility Rates. Population Studies Journal, 56(2), 145-160.
10. WHO (2023). Reproductive Health and Demographic Challenges. Geneva: WHO Publications.
11. United Nations (2022). World Population Prospects. New York: UN Department of Economic and Social Affairs.
12. Statistika qoʻmitasi (2023). Oʻzbekiston aholisi: Rasmiy hisobot. Toshkent: Statistika qoʻmitasi nashriyoti.
13. FAO (2022). Food Security and Its Role in Population Growth. Rome: FAO Press.
14. National Institute of Population Research (2021). Fertility and Family Planning in Central Asia. Washington, DC: NIPR.
15. Jahon Sogʻliqni Saqlash Tashkiloti (WHO). (2022). Oʻzbekistonda tugʻilish darajasiga taʼsir qiluvchi omillar. WHO Press.
16. Mustafoev, R. (2019). Oʻzbekiston Respublikasining demografik siyosati va aholining tabiiy oʻsishiga taʼsir etuvchi iqtisodiy omillar. Iqtisodiy Tadqiqotlar Jurnal, 7(4), 112-125.
17. Tursunova, D., et al. (2020). Reproktiv yoshdagi ayollar orasida reproduktiv salomatlik bilan bogʻliq muammolar va strategiyalar. Tibbiyot Tadqiqotlari, 15(1), 88-102.
18. United Nations (2021). Population Studies in Central Asia: Fertility and Urbanization Trends. UN Department of Economic and Social Affairs.
19. Oʻzbekiston Respublikasi Statistika Qoʻmitasi. (2023). Oʻzbekiston demografik koʻrsatkichlari boʻyicha rasmiy hisobot. Toshkent: OʻzStat nashriyoti.
20. Oʻzbekiston Respublikasi Statistika Qoʻmitasi. (2024). Demografik siyosat va aholi oʻsishi boʻyicha tahliliy hisobot. Toshkent: OʻzStat.